

УДК 347.4

ВИПАДКИ ТА РОЗУМНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ КОНСТРУКЦІЇ ТИПОВОГО ДОГОВОРУ

Півовар Д.П., аспірант
кафедри цивільного права і процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена проблематиці використання конструкції типового договору у цивільному праві. Випадки застосування типових договорів щодо регулювання тих чи інших видів цивільних та інших правовідносин окреслюються поняттям «сфера дії типових договорів». Звертається увага на рівні правової регламентації конструкції типових договорів.

Ключові слова: договір, типовий договір, випадок, використання типового договору, цивільно-правові відносини.

Статья посвящена проблематике использования конструкции типового договора в гражданском праве. Случаи применения типовых договоров по регулированию тех или иных видов гражданских правоотношений определяются понятием «сфера действия типовых договоров». Обращается внимание на уровни правовой регламентации конструкции типовых договоров.

Ключевые слова: договор, типовой договор, случай, использование типового договора, гражданско-правовые отношения.

Pivovar D.P. CASES AND CONSTRUCTION USE REASONABLENESS STANDARD CONTRACTS

The article is devoted to the issue of the use of the design model contract in civil law. Outlines the application of the model agreements on the regulation of certain types of civil and other legal relations, the term „scope of standard contracts”. Attention is drawn to the level of legal regulation of construction of model contracts.

Key words: contract, contract type, case, use of a model contract, civil relationships.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою у питанні практичного застосування конструкції типового договору є питання випадків його використання у регулюванні договірних правовідносин. При цьому випадки застосування типових договорів щодо регулювання тих чи інших видів цивільних та інших правовідносин можна окреслити поняттям «сфера дії типових договорів».

Метою статті є дослідження використання конструкції типових договорів.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, доцільно розглянути загальнотеоретичні підходи до розуміння поняття «сфера правового регулювання». На думку П.М. Рабиновича, сфера правового регулювання – це той соціальний простір (тобто сфера суспільних відносин), на який поширюється або може поширюватись правове регулювання. Він виділяє наступні види сфер та меж правового регулювання:

1) сфера можливого (потенційного) правового регулювання – ділянка суспільних відносин, яка в принципі може бути врегульована правом; її межі зумовлюються певними властивостями суспільних відносин, суб'єктів права, а також самих юридичних норм;

2) сфера необхідного правового регулювання – ділянка соціального простору, де потрібен вплив права як прояв дії соціальних закономірностей, потреб суспільства і держави. Її межі зумовлюються загальносоціальними потребами та інтересами керівної частини суспільства, які відображає держава;

3) сфера законодавчого (легального) регулювання – ділянка соціального простору, фактично регламентована правовими нормами; межами даної сфери виступають основні принципи відповідної правової системи;

4) сфера правореалізуючого (зокрема, правозастосовного) регулювання – ділянка суспільного життя, в котрій фактично здійснюються правові норми; межі її визначаються чинним законодавством [1, с. 153–154].

Отже, враховуючи вищевказаний підхід до розуміння сфери правового регулювання, можна застосувати дані положення до аналізу та оцінки сфери дії (випадків застосування) типового договору.

З урахуванням юридичної природи типового договору, поєднання у ньому імперативних та диспозитивних засад, слід зауважити, що його застосування передбачає поєднання (межі стику) різних сфер правового регулювання, зокрема:

1) взаємодія сфери необхідного (обов'язкового) правового регулювання та сфери можливого (потенційного) правового регулювання. Це пояснюється тим, що сфера необхідного (обов'язкового) правового регулювання стосується імперативних засад у частині затвердження форми типового договору та викладених у ньому обов'язкових умов, які спрямовані на захист публічного інтересу у договірних правовідносинах. У свою чергу, сфера можливого (потенційного) правового регулювання поширюється на питання волевиявлення сторін погодитись вступити у договірні відносини на умовах, визначених типовим договором, а також підписати його та добровільно погодитись на виконання останнього. Так, сфера можливого (потенційного) правового регулювання типового договору стосується приватного інтересу сторін у договірних відносинах між ними;

2) взаємозв'язок між сферою законодавчого (легального) регулювання та сферою правореалізуючого (зокрема, правозастосов-

ного) регулювання. У даному випадку в рамках сфери законодавчого (легального) регулювання на різних рівнях встановлюються та затверджуються форми типових договорів та визначені у них типові умови. Що ж стосується сфери правореалізуючого (зокрема, правозастосовного) регулювання, то вона охоплює кожний конкретний випадок укладення типових договорів між визначеними суб'єктами договірних відносин. Отже, сфера законодавчого (легального) регулювання та сфера правореалізуючого (зокрема, правозастосовного) регулювання співвідносяться між собою у питаннях укладення та виконання типових договорів як сфера правотворення та сфера правореалізації (в т. ч. і правозастосування), як загальне і конкретне.

Далі, досліджуючи випадки використання конструкції типових договорів, слід звернути увагу на рівні їх правової регламентації. На наш погляд, тут можна виділити конституційний, кодифікаційний та законодавчий, підзаконний рівні правового регулювання випадків використання конструкції типових договорів.

На конституційному рівні юридичне визначення випадків використання конструкції типових договорів регламентується у ч. 4 ст. 42 Конституції України. У ній зазначено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпекою продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [2]. Цитоване положення Основного Закону України безпосередньо стосується договорів у цілому та типових договорів зокрема у сфері цивільних, господарських та інших суміжних правовідносин, які стосуються прав та законних інтересів споживачів та захисту інших публічних інтересів. Особливо це стосується договорів та типових договорів у сфері виконання робіт та надання послуг.

Як зауважив Д.В. Задихайло, публічним інтересом, що є чинником публічно-правового регулювання підприємницької діяльності, є права споживачів на якість і безпеку товарів та послуг, що виробляються та видаються підприємцями. У ч. 4 ст. 42 Конституції України держава фіксує свій обов'язок захищати права споживачів шляхом контролю за якістю та безпекою продукції усіх видів послуг і робіт.

На його думку, з точки зору послідовності застосування інструментів законодавчої техніки законодавцю в цьому випадку також було б доцільно вказати на правові наслідки завдання шкоди споживачам та зробити відсилання до спеціального поточного законодавства [3, с. 316].

При цьому, як визначив Д.В. Задихайло, складність змісту економічних відносин, їх регулювання з боку держави та їх правового регулювання вимагає застосування багатьох інших обмежень та заборон у підприємницькій діяльності. Ці обмеження, як правило, не пов'язані із заборонаю окремих видів діяльності, визначенням сфери державної монополії чи заборонаю окремим особам займатися підприємництвом, станом економічної конкуренції або правами споживачів. Вони, в першу чергу, пов'язані з можливістю реаліза-

ції свободи договору, а саме через встановлення обмежень на укладання певних угод, звуження сфери диспозитивності у визначенні тих чи інших договірних умов, наприклад, платіжних, цінових умов забезпечення зобов'язань тощо.

Саме в даній сфері реалізується більшість інструментів державного регулювання економіки, і саме вони об'єктивно обмежують в тій чи іншій частині право на підприємницьку діяльність. Але саме державне регулювання господарських відносин як невід'ємна складова ринкових відносин та правового господарського порядку не отримало свого власного конституційно-правового забезпечення, чим фактично утворюється прогалина в конституційно-правовому регулюванні економічних відносин як таких [3, с. 316].

На законодавчому та кодифікаційному рівні випадки правового регулювання особливостей укладення та виконання типових договорів описано переважно поверхнево, нечітко та із застосуванням бланкетних чи відсилочних норм. Це проявляється у наступному:

1) *нечіткість у визначенні конструкції типового договору в чинному ЦК України, відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутності понять «типовий договір» та «типові умови».* Зокрема, згідно зі ст. 630 ЦК України договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договору певного виду, оприлюднених у встановленому порядку [4]. При цьому самої дефініції типового договору та його типових умов ЦК не дає;

2) *поверхнева регламентація випадків укладення окремих видів типових договорів у чинному ЦК (зокрема, типових договорів прокату та типових ліцензійних договорів).* Відповідно до ч. 2 ст. 787 ЦК України наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату [4]. Що стосується типових ліцензійних договорів, то згідно зі ст. 1111 ЦК уповноважені відомства або творчі спілки можуть затверджувати типові ліцензійні договори [4];

3) *поширення випадків застосування конструкції типового договору на суміжні галузі права (господарське, сімейне, трудове, земельне право).* У господарському праві питання застосування типових договорів врегульовано краще, ніж у чинному ЦК. Це визначається у наступних положеннях:

– закріплення юридичної конструкції як типових (обов'язкових), так і примірних (рекомендованих сторонам) договорів. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 179 ГК України Кабінет Міністрів України, уповноважений ним або законом органи виконавчої влади можуть рекомендувати суб'єктам господарювання орієнтовні умови господарських договорів (примірні договори), а у визначених законом випадках – затверджувати типові договори. Крім того, відповідно до п. п. 2 і 3 ч. 4 ст. 179 ГК України при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі: 1) примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли

сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст; 2) типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

– часткова регламентація порядку укладення типових договорів. Наприклад, у ст. 184 ГК України визначено порядок укладення типових та примірних договорів. За ч. 3 ст. 184 ГК України укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов, передбачених статтею 179 ГК, не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно з вимогами статті 181 ГК та відповідно до правил, встановлених нормативно-правовими актами щодо застосування примірних або типового договору;

– обмеження у чинному ГК України (на кодифікаційному рівні) сфери обов'язкового правового регулювання типових договорів у господарських відносинах договорами контрактиції сільськогосподарської продукції. За ч. 3 ст. 272 ГК України у договорах контрактиції повинні передбачатися: 1) види продукції (асортимент), номер національного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин; 2) кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; 3) ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції; 4) обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; 5) взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; 6) інші умови, передбачені Типовим договором контрактиції сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

4) *бланкетний характер юридичного визначення на кодифікаційному та законодавчому рівні випадків застосування конструкції типового договору у житловому, сімейному та земельному праві.* Прикладом цього у житловому праві є ч. 3 ст. 61 ЖК України, за якою типовий договір найму жилого приміщення, правила користування жилими приміщеннями, утримання жилого будинку і придомової території затверджуються Радою Міністрів Української РСР (нині – Кабінет Міністрів України).

У трудовому праві бланкетність щодо визначення на кодифікаційному та законодавчому рівні випадків застосування типових договорів передбачена у ст. 135 – 1 КЗпП України, згідно з якою письмові договори про повну матеріальну відповідальність може бути укладено підприємством, установою, організацією з працівниками (що досягли вісімнадцятирічного віку), які займають посади або виконують роботи, безпосередньо зв'язані із зберіганням, обробкою, продажем (від-

пуском), перевезенням або застосуванням у процесі виробництва переданих їм цінностей. Перелік таких посад і робіт, а також типовий договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України. Крім того, згідно з ч. 3 ст. 135-2 КЗпП перелік робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, умови її застосування, а також типовий договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність розробляються за участю профспілкових об'єднань України та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення.

У сімейному праві випадки та сфера застосування конструкції типових договорів обмежуються регулюванням інституту патронату, прийомної сім'ї та питаннями створення дитячого будинку сімейного типу. Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 253 Сімейного кодексу України типовий договір про патронат над дитиною затверджується Кабінетом Міністрів України. Крім того, за ч. 2 та ч. 4 ст. 256-4 СК України, між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї, а положення про прийомну сім'ю та типовий договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї затверджуються Кабінетом Міністрів України. За ч. 2 та ч. 4 ст. 256-8 між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. Саме ж положення про дитячий будинок сімейного типу і типовий договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу затверджуються Кабінетом Міністрів України.

У земельному праві на кодифікаційному та законодавчому рівні наявні бланкетні норми з питань укладення типових договорів, які обмежують випадки укладення останніх інститутами оренди землі та землеустрою. Відповідно до ч. 3 ст. 123 Земельного кодексу України умови і строки розроблення проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок визначаються договором, укладеним замовником з виконавцем цих робіт відповідно до типового договору. Типовий договір на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки затверджується Кабінетом Міністрів України. Що ж стосується оренди землі, то за ч. 2 ст. 14 Закону України «Про оренду землі» типова форма договору оренди землі затверджується Кабінетом Міністрів України;

5) *розширення випадків та сфери підзаконного нормативно-правового регулювання особливостей застосування типових договорів.* У даному випадку мова йде про затвердження Кабінетом Міністрів України та іншими державними органами конкретних форм типових договорів у різних сферах договірних відносин.

У рамках передбачених підзаконними актами випадків застосування типових договорів за сферами правового регулювання їх, на нашу думку, можна об'єднати у наступні групи:

– *випадки застосування типових договорів до регулювання цивільно-правових відносин.* Сюди можна віднести Типовий договір оренди індивідуально визначеного (нерухомого або іншого) майна, що належить до державної власності, Типовий договір про безоплатне користування релігійною організацією культовими будівлями та іншим майном, яке є державною власністю, Типовий договір оренди цілісного майнового комплексу державного підприємства (структурного підрозділу підприємства), Типовий договір оренди індивідуально визначеного (нерухомого або іншого) майна, що належить до державної власності, Типовий концесійний договір тощо;

– *випадки застосування типових договорів до регулювання господарських відносин.* Яскравим прикладом цього є Типовий договір оренди торговельного місця, Типова форма договору доручення на виконання функцій з управління пакетом акцій, що належать державі, Типовий договір на транспортування природного газу, Типовий договір (контракт) на реалізацію інвестиційного проекту на території пріоритетного розвитку, в спеціальній (вільній) економічній зоні, Типовий концесійний договір на будівництво та експлуатацію автомобільної дороги, Типовий договір довірчого товариства з довірцем майна, Типовий договір про умови ведення мисливського господарства;

– *випадки застосування типових договорів до регулювання житлових відносин.* До такої групи випадків застосування конструкції вищевказаних договорів на підзаконному рівні правового регулювання належать Типовий договір про спільне володіння та користування неподільним і загальним майном гуртожитку, Типовий договір на утримання житлових будинків і прибудинкових територій, Типовий договір про надання послуг з управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд;

– *випадки застосування типових договорів до регулювання земельних відносин.* До даної групи таких договорів належать Типовий договір оренди землі, Типовий договір про розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, Типовий договір оренди земельної частки (паю).

– *випадки застосування типових договорів до регулювання трудових відносин,* до яких належить Типова форма контракту з працівником, Типова форма трудового договору з працівником, діяльність якого пов'язана з державною таємницею, Типовий договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність;

– *випадки застосування типових договорів при регулюванні відносин у сфері надання комунальних послуг.* Сюди можна віднести Типовий договір про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, Типовий

договір про постачання електричної енергії, Типовий договір про тимчасове постачання електричної енергії без засобів обліку, Типовий договір про користування електричною енергією на території населеного пункту;

– *випадки застосування конструкції типового договору у сфері регулювання освітніх відносин.* У цій сфері застосовуються такий формулярний документ, як Типовий договір про підготовку фахівця у вищому навчальному закладі Міністерства внутрішніх справ України.

Отже, враховуючи проаналізовані вище рівні правового регулювання випадків та сфер застосування конструкції типових договорів, слід зазначити, що на конституційному рівні у ст. 42 Основного Закону України лише закладено підвалини застосування такого виду договорів на рівні окремих відносин, які стосуються публічного інтересу та захисту прав споживачів. На кодифікаційному та законодавчому рівні випадки застосування конструкції типових договорів неконкретизовані, а норми, які врегульовують це питання, часто носять банкетний характер. Найповніше питання випадків та сфер застосування типових договорів врегульовані на підзаконному нормативно-правовому рівні і стосуються як цивільних, так і пов'язаних з ними інших суміжних правовідносин.

Враховуючи те, що розумність є однією із засад цивільного законодавства, яка також поширюється на конструкцію типових договорів, слід розглянути суть розумності у регулюванні цивільних правовідносин в цілому та відносин у сфері укладення типових договорів зокрема.

На думку Є.О. Харитонова, розумність – це зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громади (публічного інтересу) [5]. Отже, з позицій визначення розумності, яке обґрунтував Є.О. Харитонов, можна виділити наступні її ознаки: 1) зваженість у правовому регулюванні цивільних правовідносин; 2) урахування інтересів усіх учасників, включаючи інтереси громади (публічний інтерес).

Розумність застосування конструкції типових договорів – це виважений раціональний підхід у регулюванні договірних відносин, який передбачає формування конструкції типових договорів та їх використання з метою узгодження законних приватних інтересів суб'єктів з публічним інтересом.

Висновки. Проаналізувавши співвідношення розумності використання конструкції типових договорів та свободи договірних відносин, варто зазначити, що найтісніше вони взаємодіють у випадках, коли укладення договору є обов'язковим (наприклад, публічний договір, основний договір, укладений у виконання попереднього, договір з особою, що виграла торги, договори соціальної оренди житлових приміщень, при виконанні оборонного, мобілізаційного замовлення тощо). Таким чином, розумність використання конструкції типових договорів має місце лише у тому випадку, коли мова йде про узгодження приватних та публічних інтересів учасни-

ків договірних відносин, про захист того чи іншого публічного (суспільного) інтересу. Лише у цьому випадку, на нашу думку, допускається застосування типових договорів, що тягне за собою обмеження принципу свободи договору, автономії волі тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник / П.М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Задохайло Д.В. Коментар до статті 42 Конституції України / Д.В. Задохайло // Конституція України. Науково-практичний коментар ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 308–316.

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

5. Харитонов Є.О. Коментар до Цивільного Кодексу України. Загальна і Особлива частина / Є.О. Харитонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mego.info/матеріал/науково-практичний-коментар-цивільного-кодексу-України>.